

Gheorghe CHIVU

## LIMBA OFICIALĂ DIN REPUBLICA MOLDOVA ȘI UNITATEA CULTURII ROMÂNEȘTI

Unitatea unei culturi este dată, în mod esențial, de unitatea formei de expresie a acesteia.

Intelectualii români, convinși de acest adevăr, au acționat în mod constant, în epoca modernă, nu doar pentru înnoirea și perfecționarea limbii noastre literare, ci și pentru constituirea unor norme unice cu caracter supradialectal.

Rodul acestei acțiuni a devenit vizibil, pentru prima dată, în cursul secolului al XIX-lea, când, încă înainte de constituirea primului stat românesc unitar, a fost depășită pentru totdeauna condiția regională a culturii noastre laice<sup>1</sup>. Aceeași acțiune a făcut ca, la scurt timp după Marea Unire, să fie eliminate rapid puținele elemente neromânești pătrunse în vorbirea intelectualilor transilvăneni<sup>2</sup>.

Fiind plasată, prin voința politică a marilor puteri europene, în afara granițelor estice ale statului român, românitatea basarabeană a fost supusă timp îndelungat nu acțiunii normalizante și unificatoare a limbii române literare, ci aceleia destabilizatoare și centrifuge a limbii ruse, devenită limbă oficială în administrația, cultura și știința tuturor statelor grupate în fosta Uniune Sovietică.

Spre deosebire de vorbirea oamenilor simpli, pentru care Prutul nu a constituit nicicând o graniță lingvistică<sup>3</sup>, scrisul și apoi rostirea literară din Republica Moldova au fost în mod programatic influențate de limba oficială a noului imperiu rusec. Începând cu grafia (slovelor rusești au indus treptat unele rostiri neromânești<sup>4</sup>), continuând cu vocabularul (în special în componenta sa neologică) și extinzându-se apoi asupra sintaxei și a topicii, influența

rusească era menită nu atât să crezeze, cum s-a afirmat adesea, o nouă limbă romanică est-europeană, cât să condamne la dispariție varianta intelectuală a limbii române în uz din Basarabia.

Așa-zisa „limbă moldovenească”, „limbă de stat” în Republica Sovietică Socialistă Moldovenească și, continuare semnificativă, în Republica Moldova, trebuia astfel să limiteze și apoi să anuleze funcțiile culturale ale românei. În același timp, prin opoziția declarată față de limba literară din România, „limbă moldovenească” avea menirea de a asigura influența instituționalizată a limbii rusești și apoi generalizarea acesteia ca unic instrument de promovare a culturii. Consecința aproape firească, românii „moldoveni”, forțați, printr-o intensă propagandă, să constate caracterul „țărănesc”, „necivilizat” al limbii lor materne, au fost constrânși să accepte chiar pentru conversația zilnică dacă nu integral limba rusă, cel puțin influențe semnificative ale acesteia<sup>5</sup>. Deznaționalizarea a devenit astfel din politică de stat opțiune culturală individuală. Iar accentuarea diferențelor dintre uzul lingvistic basarabean și limba română literară a dus la erodarea sentimentului național și la diminuarea conștiinței apartenenței la românitate<sup>6</sup>.

Renașterea conștiinței naționale a românilor basarabeni a început de aceea, la sfârșitul anilor '80 ai secolului trecut, cu revendicări privitoare la forma și la statutul limbii materne<sup>7</sup>. Exact ca în mișcarea ce a inițiat cultura românească modernă, alfabetul latin a fost primul revendicat. El dovedea acum nu latinitatea limbii, ci românitatea ei. La fel cum dovedeau, în ciuda unei îndelungate izolări, structura morfologică și fondul principal lexical al așa-zisei „limbi moldovenești”<sup>8</sup>.

Contactele tot mai intense cu Țara, circulația informației culturale românești peste Prut, dar mai ales acțiunea remarcabilă a unor intelectuali basarabeni, a unor publicații și instituții de cultură<sup>9</sup> au transformat rapid o exprimare ce turna nu o dată formă românească în tipare rusești, într-o autentică limbă literară românească.

Limba română literară standard s-a impus astfel în mai puțin de un deceniu în Republica Moldova. Lucrările normative tipărite recent de lingviștii din Chișinău (*Dicționarul explicativ uzual* și *Dicționarul ortografic*, ambele *ale limbii române*<sup>10</sup>) consfințesc această impunere, iar publicații de largă circulație, redactate de autori din stânga Prutului, au acum aceeași formă cu cele scrise în România.

Afirmația abia formulată pare a fi contrazisă totuși de persistența unor fapte neromânești în uzul literar basarabean<sup>11</sup>.

Ordinea cuvintelor în unele intervenții radiofonice sau televizate nu este totdeauna românească, în formulări precum *Unde tu te duci?* sau *De unde tu vii?* putând fi recunoscut ușor modelul rusesc. Din interviurile unor intelectuali, transmise, cum se mai spune uneori, *pe televizor*, sau chiar din textele pe care le publică aceștia aflăm, spre exemplu, *că de nimeni n-au fost impuși să studieze limba rusă*. Prin calchierea construcțiilor rusești se explică și formulări de tipul *se discută la tema tratatului de bază* sau *comunică cu oamenii cu care îți s-a încredințat să conducă*<sup>12</sup>, iar „bilingvismul armonios”, în fapt bilingvism unilateral, impus doar „moldovenilor”, explică pe deplin și utilizarea unor termeni sau sintagme precum *amplitudă* (în loc de *amplitudine*), *benzin* (în loc de *benzină*), *canistru* (în loc de *canistră*), *culinarie* (în loc de *artă culinară*), *cultivație* (în loc de *cultivare*), *period* (în loc de *perioadă*), *product* (în loc de *produs*), *carnet de muncă* (în loc de *carte de muncă*), *foaie de boală* (în loc de *certificat medical*), *telefon paralel* (în loc de *telefon cu derivație*) sau *termen de încercare* (în loc de *perioadă de probă*).

Fapte de tipul celor citate sunt tot mai rar înregistrate în vorbirea intelectualilor români din Republica Moldova<sup>13</sup>. Iar vocabularul literar de cultură generală continuă să se resimtă de influența limbii ruse în componenta sa neologică doar pentru că „bilingvismul național-rus” și „rus-național” oferă vorbitorului obișnuit, de multă vreme și pe multe căi, termenii de circulație internațională în primul rând în variantă rusească

că<sup>14</sup>. Și pentru că, desigur, cartea, publicațiile, radioul și televiziunea românească, fiind greu accesibile, nu reușesc să se constituie, din motive evident nonculturale, într-un autentic pol de echilibru.

În ciuda unei remarcabile evoluții pozitive, reintegrarea intelectualilor basarabeni în spațiul cultural românesc nu este însă deplină. Formulând această afirmație, nu avem desigur în vedere circulația deloc satisfăcătoare a cărții și presei basarabene în Țară (au dispărut chiar și emisiunile postului de televiziune din Chișinău), respectiv aceea, la fel de nesemnificativă, a publicațiilor românești în Republica Moldova<sup>15</sup>. Nu ne referim nici la aplicarea unor judecăți de valoare și la construirea unor ierarhii distincte pentru cele două componente ale culturii românești, deși, dacă în trecut a existat o singură literatură și o singură știință românească, este greu de înțeles de ce continuăm să facem distincție între basarabean și românesc în aceste domenii<sup>16</sup>. (*Bibliografia românească de lingvistică*, publicată anual de revista bucureșteană „Limba Română”, nu include, spre exemplu, nici un titlu publicat dincolo de granița estică a României, deși lingviștii din Chișinău au în mod explicit ca preocupare curentă studierea și normarea limbii române.)

Afirmând că reintegrarea scrisului basarabean în cultura românească nu este încă deplină, atragem însă atenția asupra faptului că, în Republica Moldova, româna literară nu și-a recăștigat integral funcțiile culturale, transferate de timp îndelungat, în mod abuziv, limbii ruse. Concurența (re)oficializată a acestui idiom<sup>17</sup>, coroborată cu exercițiul lingvistic al celor ce ilustrează în prezent majoritatea domeniilor științei, tehnicii, justiției și administrației (exercițiul dobândit în timpul studiilor, făcute de regulă sau exclusiv în rusește, și întărit prin obligatoriul bilingvism actual), plasează încă limba română pe o poziție de inferioritate.

Actualele vocabulare de specialitate, create, la Chișinău, sub presiunea unui timp prea scurt, nu atât prin asimilarea celor uzuale în Țară (nici ele perfecte), cât prin traducerea

sau adaptarea terminologiilor rusești, respectiv prin inventarea unor termeni sau reactualizarea unor regionalisme sau a unor cuvinte populare<sup>18</sup>, cer încă o atentă analiză și o consecvență normalizare<sup>19</sup>. Deși avem, după numai un deceniu, aceeași limbă literară standard, utilizăm nu o dată terminologii de specialitate parțial diferite (în cazul fericit în care nu le folosim, pentru comunicarea tehnico-științifică și juridic-administrativă, două limbi distincte).

Conștienți de faptul că afirmațiile noastre, bazate pe o documentare fatalmente incompletă, pot fi subiective și apreciind totodată marile eforturi depuse de terminologii basarabeni (mai atenți adesea la normarea terminologică decât specialiștii români), ne este greu să acceptăm, într-o variantă intelectuală a limbii române, o serie de propuneri sau chiar de termeni, respectiv de îmbinări de cuvinte cu funcție terminologică incluse în o serie de publicații cu caracter normativ apărute la Chișinău<sup>20</sup>. Avem în vedere, spre exemplu, sintagma *terminologii ramurale* („~ de ramură”, adică „~ de specialitate”), numele unor alimente precum *alcool absolut* („~ pur”), *vin armonios* („~ asortat?”), *vin corpulent* („~ cu corp”, adică având tărie și buchet) sau *vin gazeificat* („~ gazos”), câteva nume de meserii precum *baci* „cioban”, *ciontolitor* („dezosator”), *dubălar* („tăbăcar”), respectiv *cupajist* („specialist în cupajare”), *montajist* („specialist în montaje”, alternând cu *montajor* și cu mult mai frecventul *montator*), *mulajist* („creator de mulaje”) sau *sticluiitor* („geamgiu”), un termen medical precum *insomniat* („insomniac”), sau unul din domeniul economic precum *a acționiza* („a transforma, adică, o întreprindere de stat în societate pe acțiuni”).

Cum chiar terminologii basarabeni, conștienți că lacunele și erorile din terminologiile de specialitate pot „avea un efect dăunător asupra unității și unificării sistemelor terminologice românești”<sup>21</sup>, au renunțat între timp la varianta rusească a unor neologisme internaționale, precum *termin*, sau la unele invenții lexicale, precum *computer* și *computativa*, acceptând *ter-*

*men*, *computer* și *computeriza*, uzuali în română, sperăm că armonizarea și apoi unificarea terminologică vor continua, astfel ca, nu foarte târziu, și alte creații arbitrare, termenii populari și regionali, respectiv variantele lexicale de tip rusec, să iasă din uz.

Timpul, dar mai ales o mai bună colaborare între specialiștii și între instituțiile de profil din România și din Republica Moldova trebuie să conducă la găsirea unor soluții și a unor forme unice și pentru limbajele de specialitate, nu doar pentru limba română comună, respectiv pentru româna literară standard. Pentru că nu se va putea vorbi de o autentică unitate culturală în spațiul românesc decât atunci când, alături de literatura beletristică și de presă, vor utiliza aceleași forme ale românei literare moderne administrația, justiția, toate disciplinele științifice și toate domeniile activității tehnice, indiferent pe care parte a Prutului sunt exercitate.

Unitatea unei culturi este dată, în mod esențial, de unitatea formei sale de expresie. Realizarea acestei unități impune însă acțiune și voință convergente.

#### NOTE

<sup>1</sup> S-a integrat în acest proces de unificare a normei literare și teritoriul trecut, în 1812, sub ocupație țaristă, până spre 1870 limba literară din Basarabia evoluând practic în același fel cu aceea utilizată în celelalte provincii românești. Vezi, pentru aceasta, Eugen Coșeriu, *Latinitatea orientală*, în „Limba Română” (Chișinău), IV, 1994, nr. 3 (15), p. 19-20.

<sup>2</sup> Evoluția limbii române literare din Republica Moldova după 1990 prezintă analogii cu situația constatată, după 1918, în provinciile românești ce nu aparținuseră politic României (vezi Mioara Avram, *Considerații asupra situației limbii române în Republica Moldova*, în „Limba Română”, XLI, 1992, nr. 5, p. 254-256, 257). Analogia a devenit evidentă și pentru intelectualii basarabeni, de vreme ce redactorii revistei „Limba Română” din Chișinău au retipărit, în 1994, un text din 1934, în care Octav Șuluțiu pleda pentru eliminarea elementelor neromânești din uzul literar al transilvănenilor (Octav

Șuluțiu, *Limba românească în Ardeal*, în „Limba Română” (Chișinău), IV, 1994, nr. 2 (14), p. 21-27).

<sup>3</sup> A se vedea, dintre studiile recente consacrate subiectului, Eugen Coșeriu, *art. cit.*, p. 17-19; N. Saramandu, *Grauirile moldovenești în cadrul limbii române*, în *Limba română și varietățile ei locale*, București, 1995, p. 119-122; Vasile Pavel, *Graiul românilor basarabeni, expresie a teritoriului de limba română*, în *vol. cit.*, p. 86-89.

<sup>4</sup> Sunt bine cunoscute dintre acestea preiotarea, confuzia dintre diftongii *ea* și *ia* și unele palatalizări. Au fost semnalate însă și schimbări ale pronunției unor nume proprii, deopotrivă toponime și antroponime (vezi, spre exemplu, Anatol Ieremia, *Ocotirea limbii române – prioritate națională*, în „*Mult e dulce și frumoasă...*”, Chișinău, 2001, p. 15-16), cea mai interesantă fiind „migrarea” dinspre română spre rusă a numelui propriu *Căpcân*, devenit, prin intermediul grafiei rusești, *Kăpkin*.

<sup>5</sup> Termenii rusești au pătruns, atât prin contactul direct dintre populații, cât și prin școală, chiar în vorbirea oamenilor simpli, după cum dovedesc *Dicționarul dialectal*, publicat sub coordonarea lui Rubin Udler (5 volume, tipărite la Chișinău, în 1985-1986), și recenta culegere de texte dialectale intitulată *Graiuri românești din Basarabia, Transnistria, nordul Bucovinei și nordul Maramureșului*, întocmită de Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe și Vasile Pavel (București, 2000).

<sup>6</sup> Despre sentimentul unora dintre românii din Basarabia că vorbesc o altă limbă decât româna și implicit despre convingerea lor că aparțin, prin aceasta, unui alt popor, vezi, între alții, Silviu Berejan, *Aspecte ale studierii limbii române în Republica Moldova*, în „Limba Română” (Chișinău), IV, 1994, nr. 3 (15), p. 30.

<sup>7</sup> Lupta pentru limba română, similară din multe puncte de vedere aceleia duse de intelectualii români în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, poate fi urmărită în detaliu în volumul publicat, în 1990, de Ion Dumeniuk și Nicolae Mățaș (Coloana *infinită a graiului matern*), respectiv în acela alcătuit de Ion Ețcu și Tamara Răileanu (*Situația sociolingvistică din R.S.S.M. reflectată în presa periodică (1987-1989)*), a cărui primă parte a fost editată în 1999.

<sup>8</sup> Vezi și Grigore Brâncuș, *Vitalitatea limbii române*, în *Limba română și varietățile ei locale*, p. 56, 60. Eugen Coșeriu, pledând pentru identitatea limbii române vorbite în Republica Moldova cu cea din România, afirma că rusificarea în cadrul celei dintâi s-a produs doar la nivel individual (Eugen Coșeriu, *Latinitatea orientală*, p. 17).

<sup>9</sup> Pentru această acțiune, a se vedea, în afara volumelor citate în nota 8, și articolele semnate de Mioara Avram (*Considerații asupra situației limbii române în Republica Moldova*, p. 249-260) și Silviu Berejan (*Aspecte ale studierii limbii române în Republica Moldova*, p. 29-38).

<sup>10</sup> Cele două lucrări, tipărite la Chișinău, în anii 1999 și 2000, urmează unei serii bogate de lucrări normative de mai mică întindere. Pentru acestea, vezi Silviu Berejan, *art. cit.*, și Marina Rădulescu, *Lucrări de ortografie publicate în Republica Moldova*, în „Limba Română”, XLI, 1992, nr. 5, p. 287-291.

<sup>11</sup> Exemplele sunt extrase în primul rând din rubrica de cultivare a limbii găzduită de peste un deceniu în paginile revistei „Limba Română” din Chișinău. Am folosit însă și alte lucrări consacrate limbii literare actuale din Republica Moldova, precum cele citate în bibliografie sub numerele 12 și 13.

<sup>12</sup> Vezi și Mioara Avram, *art. cit.*, p. 257-259; Albina Dumbrăveanu, *Terminologia onomastică și unele probleme de cultivare a limbii*, în *Mult e dulce și frumoasă...*, p. 57-63.

<sup>13</sup> Dovadă faptul că ele nu mai apar în *Dicționarul explicativ uzual al limbii române* (Chișinău, 1999) și sunt incluse, uneori, în *Dicționarul ortografic românesc* (Chișinău, 2000) numai pentru a norma o formă încă utilizată, chiar dacă aceasta a devenit populară sau este considerată învechită.

<sup>14</sup> Această reformulare a „bilingvismului armonios” aduce în prim-plan limba rusă, acesteia alăturându-i-se nu limba română (fie ea numită și „moldovenească”), ci limba fiecărei naționalități din Republica Moldova. Pentru poziția oficială a limbii române dincolo de Prut, vezi pe larg Anatol Ciobanu, *Politici lingvistice*, p. 52-61.

<sup>15</sup> Ca și cartea trimisă de editurile din România, cartea tipărită în limba

română în Republica Moldova are o prezență nesemnificativă în librării. S-a constatat că fiecărui vorbitor nativ al limbii române îi revin, dincolo de Prut, 2,07 cărți tipărite în limba sa maternă, în vreme ce pentru un rus sunt imprimate 24,2 titluri, în ciuda ponderii total diferite a celor două naționalități. Vezi pentru această statistică Teodor Cotelnic, *Adoptarea legislației lingvistice și revenirea la grafia latină: efecte și perspective*, în *Mult e dulce și frumoasă...*, p. 47.

<sup>16</sup> Din ce în ce mai numeroși autori pledează, în România și în Republica Moldova, pentru o autentică integrare culturală. A se vedea, însă, Ion Ciocanu, *Literatura română din Republica Moldova*, în „Limba Română” (Chișinău), VII, 1997, nr. 5 (35).

<sup>17</sup> Vezi Anatol Ciobanu, *art. cit.*

<sup>18</sup> Apelul la termeni populari sau arhaici, respectiv la creații lexicale după model rusesc, pare justificat de absența unor cuvinte corespunzătoare în terminologiile de specialitate utilizate în România. S-a observat însă mai puțin că, prin respectarea fidelă a modelului lexicografic rusesc, în dicționarul ce cuprinde *Denumiri de profesii și ocupații* (Chișinău, 2000), alcătuit pentru a facilita completarea în limba română a „carnetelor (adică a cărților) de muncă” au fost inventariați, spre exemplu, nu mai puțin de 4.556 de termeni, prea mulți, desigur, comparativ cu numărul real al profesilor.

<sup>19</sup> Terminologiei basarabeni și-au propus, în mod explicit, ca obiective unificarea și normalizarea terminologiilor în limba română (a se vedea pentru aceasta Albina Dumbrăveanu, *Cuvânt înainte*, în *Mult e dulce și frumoasă...*, p. 4). Semnificative sunt, în acest sens, și materialele prezentate în cadrul unor reuniuni științifice precum *Terminologie și limbaje specializate* (ediția a II-a, Chișinău, 12 noiembrie 1999).

<sup>20</sup> Pentru câteva dintre aceste publicații a se vedea bibliografia de la sfârșit.

<sup>21</sup> Alina Dumbrăveanu, *Traducerea și funcționalitatea terminologiei științifice naționale*, în *Mult e dulce și frumoasă...*, p. 32-33.

## BIBLIOGRAFIE

1. „Limba Română”, Chișinău, I (1991).
2. *ABC-ul funcționarului serviciului de personal*, Chișinău, 1998 (Centrul Național de Terminologie).
3. *Denumiri de profesii și ocupații. Dicționar rus-român*, Chișinău, 2000 (Centrul Național de Terminologie).
4. *Dicționar de transport auto (rus-român)*, Chișinău, 1991 (Centrul Național de Terminologie).
5. *Dicționar explicativ uzual al limbii române*, Chișinău, 1999 (Academia de Științe a Republicii Moldova, Institutul de Lingvistică).
6. *Dicționar financiar-bancar (rus-român-francez-englez)*, Chișinău, 1999 (Centrul Național de Terminologie).
7. *Dicționar ortografic românesc*, Chișinău, 2000 (Academia de Științe a Republicii Moldova, Institutul de Lingvistică).
8. *Dicționarul lucrătorului din construcții și gospodăria locativă (rus-român)*, Chișinău, 1999 (Centrul Național de Terminologie).
9. *Dicționarul silvicultorului (rus-român)*, Chișinău, 2000 (Centrul Național de Terminologie).
10. *Ghidul funcționarului public (corespondență și tehnica secretariatului)*, Chișinău, 1996 (Centrul Național de Terminologie).
11. *În lumea cuvintelor*, Chișinău, 2000 (Centrul Național de Terminologie).
12. *Limba română este patria mea. Studii. Comunicări. Documente*, Chișinău, 1996.
13. *Probleme actuale de traducere și terminologie*, Chișinău, 2002 (Centrul Național de Terminologie).
14. *Situația sociolingvistică din R.S.S.M. reflectată în presa periodică (1987-1989)*, vol. I, Partea 1, Chișinău, 1999 (Academia de Științe a Republicii Moldova, Institutul de Lingvistică).
15. Gh. Bostan, Slavian Guțu, Viorel Ciubotaru, *Mic dicționar de informatică rus-moldovenesc*, Chișinău, 1990.
16. Ion Dumeniuk, Nicolae Mățaș, *Coloana infinită a graiului matern*, Chișinău, 1990.
17. Marin Mocanu, *Dicționarul lucrătorului din alimentația publică (rus-român)*, Chișinău, 1996 (Asociația Națională de Terminologie „TermRom – Moldova”).